

BİR MEKANSIZLIĞIN TARİHİ
AHMET ATEŞ
TÜRKMEN ANARŞİZMİ

≈

Bu kitaptaki denemeler Türkmenlerin tarihleri, gündelik yaşamları, dinleri, dilleri ve bu başlıkları dikine kesen siyaset üzerinedir. Türkmen topluluklarının gerek kendi bağımsız yurtlarında (8–11. yüzyılda Hazarötesi) gerek uyruğu olduğu devletlerin topraklarındaki yaşamları konulan sınırlara rağmen bir yersizyurtsuzluğa denk gelir. Bu yüzden mekan/coğrafya Türkmen yaşamında devletli toplumlarda olduğundan başka özellikler gösterir.

Mekanın, bir yere yerleşmenin, kentlileşmenin uygarlığın önkoşulu sayıldığı bir anlayış zaten en baştan göçebe toplulukları ve Türkmenleri tarihdışı, mekandışı, kültür-dışı... sayar. Oysa onların yaşama biçimleri, örgütlenmeleri, özgürlüğe düşkünlükleri bu mekansızlığın, tarihsizliğin, sınıfsızlığın doğrudan bir ortamı olarak var olur.

Kimilerince “bozkır uygarlığı” olarak adlandırılan göçebelik bugün Türkiye’de olanca canlılığıyla kent yaşamı içinde bile dili, dini, özgürlükçülüğü, eşitlikçiliğiyle yaşamaktadır. Denemeler Türkmencede başıbozukluk olarak seslendirilen özgür ve eşitlikçi yaşamın bir topluluk ile onun kişileri için hangi anlamlara geldiği, özgürlüğün sürekliliğinin hangi yapılarla sağlandığını sorgulamaktadır.

≈

1. OĞUZ/TÜRKMEN "TARİHİ"

11

2. TÜRKMEN ANARŞİZMİ/BAŞIBOZUKLUĞU

45

3. TÜRKMENLERİN DİLİ ÜZERİNE

75

**4. TÜRKMENLERİN 10. YÜZYILDAKİ
DİNSEL TASAVVURLARI**

105

5. OSMANLI'NIN MERKEZİ BEKTAŞİLİĞİ

177

**6. KALECİK/AFŞAR TÜRKMENLERİNİN
MİNİK TARİHİ**

291

7. DİZİN

335

1 Oğuz/ Türkmen Topluluklarının “Tarihi”

Giriş

Tarihin sadece kurulan, genişleyen, daralan ve yıkılan bir devletin en başta yöneticilerinin, yönetici ailelerinin oluşturduğu soyların –hanedan– tarihi olarak kabul görmesi, devletsiz bir toplumun örgütlenme tarzını, yaşama tarzını, kendisini egemenlik altına alan devletin baskıları karşısında ve altında varoluşunu ta başından tarihdışı kılar. Burada mantıksal bir tutarlılık elbette var; ama bu tutarlılık ad hoc bir tasıma, kıyaslanarak var kılınan bir kurguya dayanıyor: tarihin ancak bir devletin tarihi olması. Elbette “ad hoc”¹ belirlemelere hoşgörü gösterilebilir; yeter ki bizi “Platon ve Popper’in üçüncü dünyasında” –önergelerin, doğrunun, ölçütlerin dünyası, (Lakatos 1970)– harekete geçirsin.

Oğuzların tarihdışılığı veya “tarihsizliği” ise yukarıdaki ad hoc varsayımın bir sonucudur. Haklarında ortaya konulan önergeler, doğrular, ölçütler –kriterler– ise tarih yöntemi izlencelerinin bir devletin tarihi olarak doğrulanmasını ve diğer bir açıdan da pekiştirilmesini amaçlamaktadır: Oğuz toplulukları varsa veya var idiyse, devleti/devletleri de var olmalıydı. Böylece tarihin silik belirsiz bir döneminde Oğuz Yabgu devleti icat edilir. Ortaçağ Arap yazmalarında bu devletin adı bile belirsizdir: Beygu muydu yoksa? (Sümer 1980: 52–59.)

Oğuzların “tarihçilere” çıkardığı zorluk/lar ise, “tarihsiz denen kimi kültür düzenlerinin çatışkısı, bunların (...) sürüp giden (dünyayı tarihselleştiren) bir yaklaşıma ayak diremeleridir. Bu durum “[Kaptan] Cook’un Hawaiiililer

¹ “Ad hoc teori –genel uygulama alanı olmayan, tek ya da çok sınırlı sayıda olguyu açıklayan bir teori–” demiş, Kardam (Feyerabend 1991: 24) çevirisinde. Popper çevirmenleri Aka ile Turan’a göre her türden varsayımlar... (Popper 1998: 51, 106 vd.)

için bir olgu olmadan önce, bir gelenek² olduğunu...” belirten Sahlins’in cümlelerinde saklıymış gibi durmaktadır.

Bu denemede Popper’in üçüncü dünyasında kımıldatabilmek için *“kabul edilmez yardımcı varsayımlara ad hoc varsayımlara, dilsel aygıtlara, uzlaşmacı aldatmacalara”* (Lakatos 1970.) başvuracağım. Belki de bu yaklaşım ilerletici bir sorun değişikliği olacak. Bunu bana esinleyen yaklaşım *“... rakip siyasi kurumlar arasında yapılan seçim gibi, rakip paradigmlar arasındaki de aslında birbirine tamamen zıt toplumsal yaşam tarzları arasında yapılacak bir tercihtir. Böyle olduğu için de, söz konusu tercih yalnızca olağan bilime özgü değer yargıları tarafından belirlenemez.”* (Kuhn 1962) diyen düşüncedir.

Tarihsiz “Tarih”

Pierre Clastres bir çalışmasını *“tarihi olan halkların tarihinin, sınıf mücadelelerinin tarihi olduğu söylenir. Tarihi olmayan halkların tarihinin de aynı ölçüde geçerli bir yaklaşımla, devlete karşı mücadelelerinin tarihi olduğunu söyleyebiliriz,”* (Clastres 1991: 175) diyerek bitirir. Oğuzların on birinci yüzyıldan önceki “tarihi” Arap, Fars, Çin, Bizans, Rus, Ermeni, Moğol, Türk ve modern Türk, Batılı kaynaklarda bir sisle kaplıdır. Oğuzların 10. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yaşamları ve yaşadıkları yerler hakkındaki bilgiler birbiriyle çelişmeden bir araya getirilememiştir. Onları Göktürk devletine bağlayan her görüşün halledemediği düzinelerce sorun vardır. Tokuz Oğuzların Göktürklerle birlikte Çin’e gitmeleri (Ka-

²Sahlins’in çevirmeni C. Hakan Arslan’ın gelenek olarak yazdığı sözcük ‘mit’tir. Bu Sahlins’e –başka toplumlara boyun eğme geleneği gibi– istemediği, düşünmediği bir şey söyletmektir belki de. Divitçioğlu 2000’de cümle şöyledir: “...Cook was a myth before he was an event.”

fesoğlu), onların Uygur oldukları ya da Uygurlarla Tokuz Oğuzların aynı bodun/etnik oldukları (Birçok Arapça kaynak³, Kaşgarlı,Thomsen, Marquart), onların Göktürk devletinin yıkılması sonrasında, Göktürk devletine son veren Uygur, Basmıl, Karluk, Kırgız Türklerinin baskıları sonucu Ceyhun boylarına göç ettikleri, Orhon anıtlarında adı geçen Tokuz Oğuzlardan geldikleri (Neccef/Berdiyev), Oğuzların On Ok Türk boylarının bakiyeleriyle –artakalan– yeni etnilerin birleşmesinden oluştuğu (Togan, Sümer, Divitçioğlu) ... yaygın tezlerdendir.

İlkönce bu tezlerden Oğuzların Ötüken’den gelmişlikleri Orhun yazıtlarının ikisiyle çelişir: Gültekin Kagan için dikilen yazıt ile Bilge Kagan yazıtı. Çünkü Kül Tigin yazıtı “*birye Tabgaç bodun yağı ermiş, yırya Baz Kağan, Tokuz Oğuz bodun, yağı ermiş, Kırkız, Kurikan, Otuz Tatar, Kıtany, Tatabı kop yağı ermiş.*”⁴ (“Güneyde Çin halkı düşman imiş, kuzeyde bağımlı Hakan, Dokuz Oğuz halkı, düşman imiş, Kırgızlar, Kurikanlar, Otuz Tatarlar, Kıtaylar (ve) Tatabılar hep düşman imiş.” (Tekin 2003: 43) der. Buradan çıkarabileceğimiz bir sonuç, daha sonra Göktürkler’i yıkacak olan “düşmanlar” birliği içinde yer alan Karluk, Kırgız, Basmıl’a eklenen “Uygurların” alıntıda geçmemesi. Bu da onların alıntısındaki Dokuz Oğuz olduklarını işaretleyebilir. Sonunda bu Oğuzlar Ötüken’den güçbirliği yaptıkları boyları sürdürdüler. Kırgızlarla çekişmeleri de onların Orhun bölgesindeki sonunu

³Örneğin İbn Hurdazbih/Hurdadbihi’nin –846/847– “Buranın ardından Nuşecanü’l–Ulya gelmektedir. Burası Çin bölgesinin sınırında bulunan bir şehirdir. (...) Buranın sağ tarafı Kımak, ön tarafı ise Çin bölgesidir ve 300 fersahlık bir mesafedir. Tokuzguz melikinın sarayının en üst tarafında yüz adam alabilen ... bir otak vardır,” (İbn Hurdazbih 2008: 39) belirttiği gibi.

⁴ Tekin’in yazıtlarda kullandığı “ğ” harfi Thomsen’de “g” yada “gama”.

getirdi ve Tarım havzasına doğru, Ötüken'in Güney'indeki çölötesine doğru göçtüler.

Buradaki bütün varsayımlar 6–8. yüzyıllarla ilgilidir. Oğuzların coğrafya, tarih, dil, din, toplum örgütlenmesi, üretim... sorunlarından hiçbirini de çözmemektedir. Aksine, belirsizliği içinden çıkılamaz bir hale sokmaktadır. Bir kere Oğuz adının etimolojisinde tahminleri bir yana bırakıp yazılı kaynakları (Göktürk, Uygur, Çin) anlamaya çalışırsak şunda anlaşılabiriz: Og, oq kökleri akraba topluluk, boy, altboy vb. ilişkiyi gösterir. İkincisi bu kelimenin önüne gelen sayı ise o birliğin biçimsel örgütlenmesi nasıl olursa olsun kaç boy, topluluk olduğunu gösterir. Bu 3 Oguz (Göktürk, Uygur yazıtları) = 3 boy topluluğu, T'i-ehlê (Çin yazını)/Uygur Toquz Oguz = 9 boy topluluğu, On Oq (Bizans, Arap, Sasani yazını) = 10 topluluk... Elbet bu savın örnekleri çoğaltılabilir. Her sav gibi tartışılabilir. En azından 6. Yüzyılın ortalarından itibaren Çin, Uygur, Arapça kaynaklardaki Og, Oguz, Uz adının önündeki 9 sayısıyla birlikte Uygurları gösterdiği açıktır. Oguz, Oğuz adının geçtiği her yerde Oğuz/Türkmen topluluklarını görmek sorunu karıştıran bir yaklaşımdır.

Golden'ın da başka birçok tarihçiye dayanarak ileri sürdüğü bu düşüncedir. “*Her halükarda Seyhun boylarında görünen Oğuzları bu birliklerden [Göktürk, Uygur devletleri] birine bağlayan doğrudan kanıt babında çok az şey vardır. Dolayısıyla, Oğuz budun adının İç Asya'daki ilk numunelerinden dolayı hep biliniyor kabul edilen maveraünnehr Oğuzlarının erken tarihini yeniden kurmak, kaynaklarımızın yetersizliği ve belirsizliği sebebiyle çok zordur.*” (Golden 2002: 170.)

Bir tarih araştırması dizgesi kurmakta çok usta olan Sümer bile, şöylesi savlar ileri sürebilmektedir: “...Zira nice Türk topluluklarının, sürekli bir şekilde göçebe ha-

yat geçirmelerine rağmen, siyasi ve kavmi varlıklarını koruyamadıklarını biliyoruz. Bizzat Gök Türkler yerleşik veya tam yerleşik hayata geçemedikleri halde Bilge Kağan'ın 734 yılındaki ölümünden on yıl sonra siyasi varlıklarını ve az sonra da kavmi varlıklarını kaybettiler. Öyle ki bu büyük kavim doğrudan doğruya halef bırakmadan yok olup gitti. Buna karşılık şehir hayatına geçen (...) Uygurlar siyasi varlıklarını XIII. yüzyılın sonlarına kadar sürdürdükleri gibi (...) mühim roller oynadılar.” (Sümer 1994:9.)

Sümer, 1132'den 1197'ye kadar süren bir dönemde Oğuz ile Büyük Selçuklu İmparatorluğu sultanı Sancar ve sülalesinin çekişmelerini 10 sayfa anlattıktan sonra (Sümer 1999a:137–147,) Oğuzların Selçuklu devletini yıkmalarını anlatmasına rağmen Oğuz topluluklarının başkılığını, devlet düşüncesine karşı oluşlarını görmüyor. Kentler alınıyor, yağmalanıyor; Selçuklu atanmış yöneticileri yerlerinde bırakılıyor. Sultan ve ölümünden sonra oğlu, daha sonra yeğeni sultan olarak tanınıyor, ama ısrarla Oğuzlar dağıttıkları devletin kabı (ya da kabuğu) içine girip Oğuz devletini ilan etmiyor.

Oysa Horasan'da Oğuzların toplumsal gücünün ondalığı olamayan ve Oğuzların defalarca yendikleri Gorlar gibi, Harizmliler gibi devletli güçler yenilgilerine rağmen devletli olmaya devam ediyor. Sümer'in şu savı ise, daha önce bahsedilen çalışmasında olduğu gibi olgular yığını içinde sadece bir olgu; “ *Ancak başlarında Selçuklu ailesi gibi dirayetli bir aile olmadığı veya içlerinden devlet adamı vasıflarına sahip bir kimse çıkmadığı için zaferlerinden gerektiği gibi faydalanamamışlar ve bir devlet kuramamışlardır.*” (Sümer 1999a:146.)

Burada “*bir bilgide kişisel inanışların toplamı açıklanabilen, öğretilen, kanıtlanabilen bilgilerin toplamını aşarsa bir psikanaliz kaçınılmaz olur...*” (Bachelard

1949:72) savının geçerliliği işlemektedir: Onlarca olgu, devletler çağında devletlerin yanında belki de onların kıyılarında, uçlarında devletsiz bir örgütlenmenin varoluşunun, bu varoluşun o toplulukların bir seçimi, kurdukları örgütlerin yapıların bir sonucu olduğu; devlet varsa toplumsal bir varoluştan bahsedilebilir, yoksa topluluk, örgüt, yaşama becerisi... yoktur, kişisel inancının gölgesinde kalmaktadır. O ise bu “beceriksiz” topluluklar Oğuzlarla sınırlı değildir. Eğer 13–16. yüzyıl Rusya Moğol yönetimini doğrudan bunlara yüklemesek, Kıpçaklar, Peçenekler, Kumanlar da devletsizdir. Devletten kaçan topluluklar benzerlikler gösterirler. *“12. Yüzyılda ve 13. Yüzyılın başlarında Kıpçak–Kuman birliği İrtiş Nehri’nin ortalarından aşağı Tuna’ya kadar uzanan çok büyük bir alana egemendi. Bu geniş topraklarda 1241’deki Moğol istilasına kadar merkezi bir güç tarafından siyasi bir birlik oluşturulamamıştı [öyle ya beceriksiz topluluklar birliği]. Bir Kıpçak ya da Kuman imparatorluğu da yoktu [Allah Allah!]; farklı Kuman topluluklarının başlarında kendi iradelerine göre hareket eden [başbozuk], çevredeki Rus prenslikleri, Balkanlarda Bizans, Kafkaslar ve Harezm gibi bölgelerin siyasi hayatına müdahale eden bağımsız hükümdarlar ya da hanlar tarafından yönetilen farklı Kuman grupları bulunuyordu. Birbirlerine gevşek bağlarla bağlanmış kabilelerden oluşan bu Kıpçak–Kuman toprağının adı Müslüman tarihçi ve coğrafyacılara göre Deşt-i Kıpçak (Kıpçak Stepleri), ruslar için Zemlja Poloveckaja (Polovci Ülkesi) veya Pole Poleveckoe (Polovci Ovası), Latin kaynaklarında Cumania’dır.”* (Vasary 2008: 21.)

Bütün Türkçü “tarihlerde” çözümlenmeye, açıklanmaya çalışılan, “siyasi ve kavmi varlıkların” ilelebet sürdürülmesi sorunudur. Sorun açıklanırken de siyasi varlıkları hemen hemen aynı uzunlukta olan iki devlet – Göktürkler: 551–742 ile Uygurlar: 742–840/940?1028?

1226? –, sanki kurulan sorunsal açısından farklılarmış gibi kabul görmekte. Ayrıca aynı çalışmada “... *Moğollar arasında baş gösteren sonu gelmez mücadeleler, Uygur devletini ortadan kaldırdığı ve Uygur ülkesindeki medenî hayata da onulmaz darbeler vurduğu gibi, Uygurlar’ın kendi yurtlarında ve toplu bir halde kavmî varlıklarını sürdürmelerine de son vermiştir.*” (Sümer, age.) Böyle bir yaklaşım, Türkçü tarih yazımı paradigmasını – siyasi ve kavmi varlığın ilelebet muhafaza ve müdafaası– kendi sorunlarıyla baş başa bırakacaktır. Yine bu bakış, tarihe bilinen bir başlangıç –Hunlar ya da daha eski– kurup bu başlangıcın seyrini özsel olarak değişmeden kalan bir olgular, olaylar dizisi olarak ele almak zorundadır. Türkçü tarihçilerde durum böyledir de. Kesintiler ise zamanda ve uzamda değişen hiçbir şey yokmuş gibi davranılarak alt edilmeye çalışılır.

Sümer’in bu belirsiz “*siyasi ve kavmî varlığın*” yok oluşu görüşünü “*bu konuda onun kadar ileri gidemeyeceksek de ...*” diye sınırlandıran Divitçioğlu (2000b:201,) Oğuzları yine Sümer’den destek alarak Batı Kök⁵ Türk On Oklarıyla, Kök Türk Devleti artığı Tokuz Oğuz bakiyelerinin batıya göçlerine bağlamaktadır. Oysa Sümer’in öne sürdüğü savlara benzer görüşlere birçok tarihçide rastlanmaktadır: “...*Kısa süren bir birlik sürecinden sonra bu imparatorluk [türkük denilen ve bizim ilk tarihsel Türklerimiz Göktürkler] Batı Türkleri ile Doğu ve Kuzey*

⁵ Batılı türkologların, 1934 sonrası Türkiye devlet tarihçilerinin Gök Türkler’i ya da Göktürkler’i artık “Kök”e dönüştü. Bu basit bir el çabukluğu değil gibi durmuyor mu? Thomsen’in ilk öncü olarak şöyle yazmasına rağmen: “(W. Bang’ın (...) 1896, Vorwort’unda) ‘Bilgae Khan sein [!] Volk an mehreren [!] Stellen ganz unzweideutung die kök Türk nennt’ sözleriyle anlatılanlar doğru değildir. Belki de 1896 yılında Bang (age.), Bilgae Kağan’ın halkını ve dilini belirtmek için böyle bir öneride bulunmuş olabilir; (...)” (Thomsen 2002: 334.) Almanca cümle yaklaşık olarak: Bilge Khan kendi hal-kını birçok yerde tam bir apaçıklıkla kök Türk olarak anar.

Türkleri olarak iki ana kola bölündü, çöküş dönemine girdi. Basmiller, Karluklar ve Uygurlar olarak birleşik topluluklar oluşturan diğer Türklerin baskısı altında ke-sin olarak tarih sahnesinden silinmeden önce, 681 ile 744 yılları arasında imparatorluk kısa bir süre için tek-rar canlandı.” (Roux 2001:201.) Ama bu konuda olanca farklı savlara rağmen, paradigma tektir: Oğuzlar Gök-türkler’den gelir; anayurtları ötüktür; oradan kimilerine göre Güneye (Sümer), kimilerine göre de Batıya (Divitçioğlu) göçtüler. Göçtükleri yerlerde Şa-to, Yabgu gibi devletler kurdular...

Ya daha önceki zamanlar? Durum doğal olarak – Çin kaynaklarının bulutsuluğu, Grek, Latin kaynaklarında tanımlanan etnilerin belirsizliğinden dolayı...– daha da çelişik, karmaşık bir hal almaktadır. Eldeki veriler olası verilerin çoğu olarak görülüyor. Hiçbir tarihçi Oğuz soru-nunu aydınlatacak yeni bir elyazmasına ya da arkeolojik, antropolojik... bir bulguya ihtimal vermese gerek. Zaten böylesi bir tarihin de “modası” geçtiği gibi, “tarihin so-nu” da geldi. Hiçbir kurum ya da kişi bu alanda yapıla-cak bir araştırmaya “1 Yeni Türk Kuruşu” bile ayıramaz görünüyor. Çünkü sorunun yeni kaynaklara dayalı olgu-lar bulmak değil, mevcut olguları yeni bir dünya görüşü-ne göre yorumlama ve temellendirme sorunudur. Elbet bu keyfi bir şey olamaz. “Kurumsal Tarih”e, var olan ta-rihleri kurumsallaştırmakla iştigale devam eden tarihçile-re de, ancak bu kurumlarda “dünya işleri yolunda giden-ler” itibar edebilirler.

Yöntem olarak yeni değilse de, tek paradigmaya rakip bir paradigma oluşturma özgürlüğü var mıdır? “1500 yıl-lık tarihin ağırlığı” cesaret kırıyor. Keşke şu cümleleri ben kurabilseydim: “*Ele aldığım konunun, daha yakı-nan bir incelemede önemsiz bulunmasından çekinmiyo-rum. Yalnızca, böylesine engin ve böylesine önemli bir soruya el attığım için fazlaca küstah gözükmekten korku-*

yorum.” (Carr 1961.) Ayrımsız –fikirlerinin erek ve amaçlarının insan/lar/a tehlikeli sonlar yaşatabilecek olumsallığı taşımasından ve kendilerinin “açıktan bir azınlığın çıkarlarına bağımlı” olmalarından dolayı nefret ettiğim tarihçiler dışında– saygı duyduğum bütün sosyal-bilimcilere, insanbilimcilere rağmen yine onlara dayanarak; Oğuzlar Göktürk devletine bağlı değildiler. Göktürk kültür çevresine dolaysız dahil değildiler. Bilinen ilk Türk –Orhun– coğrafyasında oturmadılar; diyorum.

Bunu varsaymadan ne Arap coğrafyacılar, ne Barthold gibi Türkologlar ne de Sümer gibi seçkin Türk/Oğuz tarihçileri –Sümer bence Oğuz/Türkmen tarihi konusunda önde gelen birkaç biliminsanından biridir– kendileriyle çeliştirilmeden anlaşılabilir.

“Mekansız” Tarih

Oğuzlar 10. Yüzyılın ilk çeyreğinde bir boylarbirliği (=modern konfederasyona benzer bir yapı; sadece bütün toplulukların birliğini ilgilendiren bir konuda eylembirliği işlerlikli) olarak, yaklaşık 36–46 derece Kuzey enlem ve 40–57 derece Doğu boylamları arasını el tutmuşlardı. Bu enlemler onların toplumsal yaşamlarını sürdürmeleri için oldukça elverişli olmalıydı. “...*anayurdun tayininde o kadar verimli olan nebat ve hayvan coğrafyası görüşlerini ona [I. Zichy’e] borçluyuz.*” (Ligeti 1946.) En azından Oğuz/Türkmen kitlesinin bazen boy sayısının azalarak, bazen de boyların alt örgütlenmelerinin –kol, uruk, tire– dağılması ve başka boy yapılarına eklenmesiyle birlikte daha sonraki coğrafyalarda el edinmeleri, il kurlmaları bu enlemler arasının Oğuz “toplumsal” yaşamının kendisini üretmesi ve sürdürmesi Zichy’nin dikkatini çeken “bitki ve hayvan coğrafyasıyla” yakından ilişkilidir. Belirtilen Kuzey enlemleri arasında kalan Hazar-rötesi, Horasan, İran’ın orta ve Kuzey kesimi, Azerbaycan, Türkiye, Irak ve Suriye’nin Kuzey bölgeleri, Bal-

kanlar ve Karadenizin Kuzey bölgeleri Oğuz topluluklarını yaşamı için uygun olmalıydı. Zaten bu coğrafya koordinatlarında dolaştılar, koyun ve keçi sürülerini yükletleri olan develerini ve binitleri olan atlarını dolaştırıp otlattılar suvardılar... el bulup/il kurdular. Bu gerçekliği Grousset şöyle ifade eder: *“Küçük Asya’da ise bilakis, memleketin yalnız siyasi fethiyle değil toprağın Türk ırkı tarafından fiilen zaptıyla da karşılaşırız. Türkmen çobanı burada Bizanslı köylünün yerine geçmektedir. Zira bu Anadolu yaylası yüksekliği, iklimi ve nebat örtüsüyle Yukarı Asya stepler muntikasını devam ettirmektedir. (...) Bu eski Kapadokya ve Frikya eyaletlerinin ıssız Aral steplerinden çıkmış olan Guzlar tarafından işgali, onlarca memleketin sade Türkleşmesini değil aynı zamanda stepleşmesini de mucip oldu.”* (Grousset⁶ 2011: 170.) Kendilerini alıştıkları ve vazgeçilmez buldukları yaşam anlayışlarından yoksun bırakmak isteyenlere karşı amansız direnişler örgütlemekle uğraştılar. Ta ki topluluğun kökten yok olması bir olumsuzsalık olarak belirince kaçtılar göçüp el değiştirdiler. Onlar için el kutsaldı; maliklikten değil –Tanrının yeri göğü gibi– varoluşun toprağı olmasından dolayı –Tanrının insanı gibi– inanılan bir kutsallıktı bu. Zaten bir dağa, bir göle, bir ormana... sahip olduğunu malik olduğunu söyleyen birini birilerini bir kuruluşu kurumu kültürü (kelimeler virgülsüz de karışmıyor, üstelik upuygun anlaşılıyor) böyle bir düşüncüyü siyaseti pek anlamadılar. Bu yüzden kavimlerin devletle-

⁶ Denemeyi ilk yazdığım zaman Grousset alıntılarını “Bozkır İmparatorlukları, Ötüken y.” isimli bir çeviriden almıştım. Çevirinin sorunlu olduğunu öğrendiğimde alıntılarını çoğunu kaldırdım. Sonra Halil İnalçık’ın “Stepler İmparatorluğu” basıldı. Alıntılarını yeni yayında bulup yerleştirdim. Çeviri? Galiba sorun çeviri eyleminde. Bu parçada Grousset sanki Türkmenleri “Anadoluyu bozkırlaştırmayla (İnalçık stepleştirme demiş,) suçluyor. Hemen alıntının altında Strabon’a dayanılarak bu suçlama kaldırılıyor gibi. Durum iki çeviride de pek açık değil.

rin insanların ayakaltı edilebilecekleri bölgelerden uzakları kıyıları uçları bir süreliğine de olsa süreyi düşünmeden yurt tuttular yurt yaptılar. Yurt bir mekansızlığı gösteriyordu onlara: yersizyurtsuz bir yurt. Gerekli sayıldığı oradan her yöne göçülen, sığılabilecek, yaşanabilecek bir yer. Üzerinde yaşam düzeni ya da il kurulan toprak.

“Tarihsiz” Topluluk

Onlar için sınırlar hep vardı: doğanın, toplulukların, insanın; hatta inandıkları dindeki Tanrının bile. Bu geçici, değişken, akıcı sınırlar en geniş insan özgürlüğünün gerçekleşmesi için bir zorunluluktur. Topluluğun kendini örgütlenme dinamikleri, kişilerin kendilerini bir topluluk içinde tanımları ve tanımlamaları onları eşitlikçi ve dayanışmacı bir topluluklar/boylar bütünlüğü kıldı. Sevdikleri yaşam biçimleri, bunu sağlayan doğa ve topluluğu koruma düşüncesi kendiliğinden oluşup onlara topluluklarüstü bir uzlaşma sağladı. Bunun için hiçbir özel/sürekli somut örgütlenmeye ihtiyaç duymadılar. Bu örgütlenmelerin bir yaklaşımı olan toplulukları önce parçalara, kısımlara, sınıflara ayıran sonra da canlı bütünlüğü yok eden eğen ile eğilen yapılardan kendiliğinden kaçındılar. Kurdukları düzenin en önemli dayanağı kendini topluluk içinde tanımlayan kişinin özgür, üretici, yaratıcı varlığıydı.

İnsanı içinde yer aldığı doğayla bir bütün gördüklerinden, doğanın bir parçası olan insanlardan oluşan topluluk yapılarını da birbirine eşit insanlardan, insan topluluklarından ayrı olamayacağını bile isteye kurdular, yaşadılar. Onlar için dağ kutluydu; su kutluydu; ağaç, ot, toprak; karınca, gurt guş... kutsaldı. Gök, yer, ö(gü)z=ırmak, gün, ay, yıldızlar, burçlar... onları kendileri gibi bildiler –keklik, sülün, suna, durna, telli(turna), şahan, doğan, derya, boğa, goç, yıldız, dağ, deniz, ay,

gün, yemlik(=yenilebilir bir ot), gül, gonca, selvi, alıç, nar, ülker, kutulmuş, satılmış, kutlu, döndü, döne, yeter, songül, poyraz, yel, başak, odman, duman, gündoğdu... Oğuzca insan isimleriydi-. Kendilerini, kişiyi onlar bildiler. Onları kendileri bildiler –Babadağı, Musadağı, Sultandağı, Hasandağı, Seydi Suyu, Kırklar Tepesi...– İnsanın ırmak gibi akacağına, gün gibi parlayacağına, gece gibi karanlık olabileceğine inandılar. Bir dağa sürülerini ertesi gün götürmediler. Bir su kaynağına yekinmeden –niyaz– suyunu içmediler. Bir ağaçtan azdan çok meyve koparmadılar. “Biricik, azıcık olan olmamış sayılırdı.”

Karınlarını utangaçça, sıkılarak doyurdular; çünkü zorunlu bir yok edişe öznellik etme zorunluluğu pek de hoş bir şey sayılmazdı. Oğuz insanı günümüzde de yemek yerken utangaç davranır. Yemek ancak bir toplulukla bir topluluk töreninde biraz daha rahatça yenilebilir anlayışındadır. Onun için yalnız yemek yiyen bir insan biriyle karşılaşınca suçüstü yakalanmışçasına tedirginlik duyar. Onun için sofrasında bulunan yiyecekleri özür dileyerek karşılaştığı insana sunar. Bu gelenek günümüzde kentte, uygarlığın göbeğinde bile canlıdır. Bir mekanda yemek yerken gelen bir tanıdık masaya davet edilir... Oğuzlar bütün göçebe topluluk insanları gibi az yediler; az içtiler. Öyünlerinde⁷ ilk lokmalarından önce ve son lokmalarından sonra “gurdun guşun payı”nı bir yükünme ve minnetle doğaya saçtılar.

Türkmen “toplum” yaşamında yaşlıların özgün bir yeri vardır. Onlara saygı duyulur. Onlara her koşulda hürmet edilir. Fadlan’ın dikkatini çeken bu gelenek ağır bir hakaretle anlatılır. “*Bunlar yolunu kaybetmiş eşekler gi-*

⁷ Öyün: “1. Belli yemek zamanında yenen şey, yemek. ‘Geda çün öyün (elif–ye–nun]bula akşamda/Yatur şöyle kim padişah Şam’da” (Ferhengname–i Sadi Tercümesi, 14. yüzyıl/Tarama Sözlüğü). Ayrıca bak: Derleme Sözlüğü, cilt IX: yemek, vakit...

*bidirler. Bir dine inanmazlar, işlerinde akıllarına başvuru-
rurlar. (...) Aksine büyüklerine rab [karşılığı ulu, yüce?]
derler. İçlerinden biri reisine[!] bir şey danışır, ona
'Ey rabbim, şu hususta ne yapayım?' der."* (Fadlan 1995:
34.) Yaşlıların bu saygın yerleri onların topluluk üstünde
bir iktidarları olduğu anlamına hiç gelmez. Türkmenler
topluluk işlerinde her erişkine olduğu gibi yaşlı üyelerine
de bir söz hakkı verirler. "*Aralarındaki işleri meşveretle
[danışma, söyleşme. (Sami 2010, Kamus)] hallederler."*
(Fadlan, age. s. 34.) Onların sözleri değerlidir. Çünkü ge-
leneği, tarihi, yaşanmışlığı, denenmişliği kısaca töreyi
temsil eder. Söz ile topluluksal bir sorunun uyuşmadığı
durumlarda sözün kaynakları, taşıyıcısı, yayıcısı olan ko-
calar (agsakallılar ile agsaçlılar) saygıyla ikna edilmeye
çalışılır. "*... bir şeyde ittifak edip onu yapmaya karar ve-
rirlerse, içlerinden en aşağı [!] ve en değersiz olan biri
gelip ittifaklarını bozabilir."* (Fadlan, age. s. 35.)

Sonuç olarak toplulukların arzusu bir çoğunlu-
ğun/çokluğun arzusu olarak karşı olanların da uyuşması
sonucu gerçekleştirilmeye çalışılır. "*Bu kaide ve şekiller,
bu örf ve adetler⁸ düşünceye rehber olur ve gitgide insi-
yakı adetler [içselleştirilmiş kurallar, ilkeler] mahiyetini
iktisap eder ve sonra da yaşamak için esas olur. Bu su-
retlerdir ki hususi bir ahlak ve etika kurulur ve soyun
adetlerini muhafaza etmek vazifesini üzerlerine alan ihti-
yarlar bu ahlaki din ve taassubun himayesine, yani haki-
katte tapınılan ecdadın himayesine tevdi ederler."* (Kro-
potkin 1991: 75.)

Türk kültüründe ise "aksakallar"ın konumu bize sunu-
lanın aksine bir iktidardan ve onun oluşturduğu toplum-
dan dışlanma durumudur. Yaşlılar egemenliği adı var
kendi yok, durumundadır. Kadınlar ise devlet/medrese

⁸ 1. Alışılmış şey..., her vakit yapılan ... 2. ... herkes tarafından riayet
olunagelen hal... (Sami 2010, Kamus)

İslamının yaygınlaştırılmasıyla birlikte zaten “toplumdan” buharlaştırılmıştır. Söz söyleyebilmek için bile sakallı olma gerekliliği kadınları en baştan hiçler, perde arkasına kapatır.

Türkmenlerin birçok Ortaçağ kaynağındaki tasvirleri onların sakallarını yülüdüklerini gösterir. Bugün Türkiye’de yaşayan Alevi Türkmenlerde sakal uzatma ender karşılaşılan bir durumdur. Sakal tıraşı geçmişten kalan bir gelenektir. Kaynak olarak sakallı olmayı Arap, İran, Rus, Çin toplumlarına dayandırabiliriz. Bu yüzden aksaçlılar deyimi Türkmenleri aksakallı “toplumlardan” ayıran farklılıkları⁹ işaret eder.

Devletli toplumlarda yönetimde gizlice de olsa etkili olan kadın sultanlar pek az sayıdadır. Devletsiz Oğuzlarda kocaların –yaşlılar– gündelik hayatta etkili olma durumları onların bilgelikleri, yaşam ustalıkları, kutsal sayılmaları... sayesinde töreleşmiştir. Bey (bir topluluk işinin önde olanı olarak) gençse, o iş için belirlenirken olduğu gibi iş süresince de olanak buldukça topluluğa, onun kıymetlileri aksaçlılara danışmak ve onların (kadın erkek birlikte) onaylarını almak zorundadır. Topluluk siyasetinde (işlerinde, iş örgütlenmesinde) cinsiyetçilik fark edilmez. “*Kadınları yerli yabancı erkeklerden kaçırmazlar. Aynı şekilde kadın, vücudunun hiçbir yerini insanlardan [!?] gizlemez.*” (Fadlan, age. s.35.) Oba ya da soydaş topluluğun yaşamında da Türkmen kocalarına

⁹Burada iki ayrı topluluklar birliğinin (halkın/etninin) erken Ortaçağda anaerkil ve babaerkil bir topluluk yaşamı izlediklerinin ve bu farklılığın onların efsanelerinde ipuçları vardır. Karahanlı devletini kuran Çiğil, Yağma, Karluk Türklerinin de devlet oluşmadan önce en azından hanedanlığın bir kolunun –Arslan hanlar– anasoyluluğu izledikleri ve kadınların topluluksal, siyasal yaşamda bir güçleri olduğu Satuk Buğra destanında açıktır: Alanur –kızıl ışık okuyun– bir arslandan hamile kalarak “Ali Arslan”ı doğurur. Ali Arslan geleceğin hanıdır (bak. aşağıda).

yüce bir konuk gibi davranılır. Kocalar da (ha var ha uçmuş) konukluklarının gereği topluluğu her iş kararında, her davranışında uzlaşıcı olmaya, ortak davranmaya gayret ettirir. Türkmenler yaşlıları ya da aksaçlıları Türk geleneklerinde olmayan bir şekilde kollar. Onlar kocaların –kocakarı ile kocaer/kocer– topluluğu ve kişileri ilgilen-diren her konuda söz söyleme haklarını tanır.

Asya topluluklarına ilişkin tarihsel kayıtlarda farklılaşmış ve dikine örgütlenmiş devletli toplumlarda zannedilenin aksine yaşlıların yönetimde etkisi pek yoktur. Devletin başyöneticisi olarak daha genç hanedan üyeleri bir şekilde (baba, amca, ağabey öldürme) yer almaktadır. Elbet yöneticilerin dışında oluşturulan topluma kendini bütünüyle eklemlenmemiş onun kıyısında konumlanmış toplulukların içinde yatay bir yönetim de vardır. Topluluk önderleri yaşlı insanlardan olabilir. Ancak bu yataylık zaten herkesi kapsar ve eşitler. Burada Türk “toplumlarında” ve Türk devlet yönetimi tekniğinde –Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar, Osmanlılar ve Türkiye; devletli Türkmen köklü İran Selçukluları, Anadolu Selçukluları, Safeviler– devlet yönetimi sık sık siyasal darbelerle el değiştirerek sürer. Öyleki bir han, sultan, padişah, başbakan yaşlanmaya fırsat bulamadan “indirilir.” Diğer yaşlı yöneticilerin hayatta kalabilmeleri ise çoğunda “yeni yöneticilerin” artık onları iktidarsız bulma “insafına” kalmıştır.

Ortaçağ Asya toplumlarını belki çok kabaca iki düzeyde işleyen yapılar olarak sınıflandırılabilme olanaklı olabilir. Erken ortaçağ devletli Asya toplumlarında yasa ve töre “kurumları” eşzamanlı olarak işler. Devlet yasak ile yasa kurumlarını temel alarak tekleştirme yönünde işletirken, devletdışı topluluklar kendi içinde bunların yanına töreyi de ekler. Elbet yasa her karşılaşmada töreyi yok sayar. Onu ille de kabul edecekse dinsel biçimler (şariat emirleri gibi) oluşturarak topluluğun kendi için-

deki önemsiz konularda işleyen “gelenek görenek”ler derecesinde değerlendirir. Bu fıkıhlaştırma, yasalaştırma ile topluluğun töresi arasındaki bir mücadele alanıdır ki süreçte törenin boyun eğdirilmesiyle oluşturulan toplumun derinlerine itilir.

Devletsiz topluluklar ise bir devletin tebası/uyruğu olarak ya da dönem dönem sınırları akışkan bir mekanda hiçbir devlete tabi olmadan yaşarken yasanın ve yasağın etkilerini azaltmanın, aşmanın bir yolunu bulur. Devletin isyan dediği, katılanları şaki çağırdığı her durum derinde töre ile yasanın, töre ile göksel günah/cezaları da kendine en başından destek almış yasalaşmanın çekişmesidir. Yasanın kurumlaşması devleti oluşturma yönünde bir edimken törenin ya da Kropotkin’in “özel bir ahlak ve ahlak anlayışı/uygulaması” dediği şey topluluğun sürdürülmesini, kişilerin kendi varoluşlarını gerçekleştirmelerini sağlar. İsyen belki de topluluğun iradesini yöneticiler kurumunun mülkiyetine katma hareketine verilen bilinçli, zorunlu bir yanıttır. Bu yüzden töreyi topluluğun önemli bir kurumu/kurumlaşması edimi olarak okuyabilme olanağı doğar.

Oğuzlar 9. Yüzyılın ortalarından 10. Yüzyılın sonlarına kadar Hazarötesinde hiçbir devlete tabi olmadan devletsiz yaşadılar. Oğuz Yabgu¹⁰ devleti devletsiz bir toplum ya da topluluk düşünemeyen zihinlerin bir kurgusu olmalı. Çünkü vahşilik, barbarlık aşıldığı ve uygarlığa –devletle– geçildiği için yeryüzündeki bütün topluluklar, onların örgütlülüğü bir daha dönülemez biçimde yok olmuştur. Geçmiş zamanda kalan, aşılan bir daha asla yaşanamaz. Çünkü (doğrusal) zamanın geriye doğru hiçbir

¹⁰ Yabgu Göktürk, Uygur yazıtlarında geçer. Karahanlılar birçok geç ortaçağ kaynağında “Yabgular” adıyla da anılır. Yazılan Türk tarihinde temel amaç devletin sürekliliğini göstermek olduğundan her topluluk “yabguluk”la nitelenir.

hareketi yoktur... İbni Fadlan'ın anlattığı birkaç olay Oğuzların töreci olduğunu, gelenek göreneklerinin ise gündelik yaşamda töreyi canlı ve süreğen kılarak kurumsallaştırdığını gösterir. Törecilik yasacılıktan farklı bir anlayış, ilişki ve işleyiştir. Başka bir “toplumsal” yapıya, işleyişe ve üretim paylaşım biçimine işaret eder. Fadlan kentli kültürü bakışının farklılığı içinde durumu “zannettiği” gibi görüp anlatırken abartıya, çarpıtıp hayret öğeleri katmaya, acaipleştirmeye çalışmış olsa da bu parçanın içeriği başka kaynaklar tarafından da doğrulanır: “ ‘Ben senin misafirinim. Develerinden, hayvanlarından, malından ve parandan (...) şu miktara ihtiyacım var.’ derse, Türk [!] istediklerini ona verir. Eğer tacir bu yolculuğu esnasında ölür ve kafil geri dönerse, (...) ‘Benim misafirim nerede?’ diye sorar. ‘Öldü’ derlerse kafilenin yüklerini indirtir. (...) Bir zerre fazlasız, ölen tacire verdiği kadar, (...) alır.” (Fadlan, age. s. 37.) Bu davranış bir törenin gereğidir: Zorda kalan birine yardım et. Bu seni tehlikeye, ağır bedeller ödemeye sokacak olsa da.

Dede Korkut Oğuznameleri’nde her hikayede topluluğun sevgiyle gülüştüğü kişisel eylemler, davranış ve tutumlar vardır. Deli oğlan, deli kız deyimlerindeki “delilik” yiğitlik, gülünçlük, sevimlilik, güzellik, hoşluk işaret eden bir sıfattır. Deli Dumrul’un “deliliği” modernizmin ürettiği ruh hastası bir bireyin hastalığı değil, Azraile bile kafa tutan bir yiğitliğin adıdır. Deli Dumrul anlatısının iletisi, İslam’ı bilmediği için gülünç ve acıklı bir duruma düşen, zorla haraç alan bir kişiyle ilgili gösterilse de Dumrul yufka yürekli. Yas tutan, ağlaşan çığırışan bir topluluktan öldürülen bir gencin öldüreninin Azrail olduğunu öğrenince öfkelenerek onu bulmaya çalışır. Bulunca onunla savaşa tutuşur. Hatta bir ara Dumrul’un saldırılarından bunalan Azrail güvercin donuna girerek uçup kaçır... Bu kişisellikler, tekillikler ve gülmenin topluluksallığı da töreye aittir. Gülmenin yasalı toplumlarda

yasak olduğu birçok durum, konum ve mekan vardır. İdeolojik değerler açısından gülme yasalı toplumlarda değersizdir, uçukluktur, hafifliktir. “Ağır ol da molla desinler,”de olduğu gibi makbul olan mollalığın yolu ciddiyetten/asık yüzölölükten geçer.

Oğuzlar kadın ile erkeğı ayırıp topluluğı ta başından parçalamaya, bölmeye (cinsiyetçi işbölümü) itibar etmediler. Bunu erken 15. yüzyıl için bir Türkmen kadını betimlemesiyle Şeref Han da kaydeder: “... *Bu hanım Türkmen aşiretinden olduğu için, yetişmesi ve tabiatinin gereğı olarak ata binmeye, değnek oyunu [cirit] oynamaya, ok atmaya, genel törenlere ve meclislere katılmaya eğilimliydi. Bu yüzden, Bedlis’de[bugün Bitlis] birkaç defa bu işleri yapmak istemiş, fakat büyük Emir kendisine bu konuda müsamaha göstermemiş (...) bu isteğine karşı koyarak (...) ‘Biz Kürt’ler, Türkmen’lerin, günlük hayatlarının esas haline getirmiş oldukları bu gibi adetleri doğru bulmuyoruz; (...)*” (Şeref Han 1990: 440.) Türkmenler dışarıdan yadsınmalarına (dinsel, geleneksel vb.) aldırmadan topluluğun bu ayrıma, bölünmeye uğramaması için töre, gelenek görenekler yarattılar. Onlar gündelik yaşamda törelerinin sıkı izleyicisi oldular. Hayatın her alanında ister yersel (fizik, doğa) isterse göksel (metafizik) olsun yasa ve yasak anlayışlarından hiç hoşlanmadılar. Çünkü işittikleri, karşılaştıkları yasaadamları (yasakadınları değil) onların yaşama arzularını sınırlandırıp öldürmeye çalışacaktı. Topluluk dışından, devlet tarafından kendilerine dayatılan “topluluküstü (doğüstü) günah, görev ve yasaklar”la karşılaştıklarında çoğunda bunlara aldırmadan, bunlardan kaçabilmenin ya da olumsuz etkilerini azaltabilmenin bazan hayatlarını yitirme pahasına yollarını aradılar. Gerektiğinde başkaldırdılar. Akkoyunlu, Karakoyunlu, Karaman vd. Türkmen topluluklarının varlıklarından ve töre savunucusu eylemlerinden, edimlerinden uyruğı sayıldıkları devletlerin onların

vahşiliği, isyancılığı üzerine düştükleri kayıtlardan; gezginler, kölelikten¹¹ kurtulup kendi topluluklarına dönerek yaşadıklarını yazan kişiler yoluyla haberliyiz. Karaman kentli (yatuk) Türkmenlerinin (elbet baskın olarak ahalinin çoğunluğu yörük/göçebe idi) direnişi ve beylerinin öldürülmesi 1. Bayezid'in kölesi Schiltberger tarafından şöyle anlatılır: “ [Alaeddin Bey] *Yakalanıp Bayezid'in önüne getirildi. O, 'Neden bana tabi olmayı kabul etmek istemedin?' diye sorunca, Karaman, 'Çünkü ben de senin gibi bir Bey'im' diye cevap verdi. Bayezid (...) çok öfkelendi ve üç kere bağırarak, birinin Karaman'ı alıp götürmesini bildirdi. Ancak üçüncü keresinde biri meydana çıkıp Karaman'ı yakaladı ve onu biraz arkaya götürdü. Orada kafasını keserek Bayezid'in yanına döndü. (...) Kral, Karaman'ın başının bir mızrak'a geçirilerek her tarafta gösterilmesini buyurdu,[1397 sonbaharı]*” (Schiltberger 1995: 41).

Toplu ibadet, toplu eğlenme, toplu yas, toplu savaş ve göç onlar için bir varoluş biçimiydi. Tanınmış bir hikayedir ki, Kadı Burhaneddin'in Sivas yaylalarında hayvanlarını otlatmak için her türlü bedel, haraç ve hediye

¹¹ Osmanlı devletinde kölelik kurumu devlet tarihçileri tarafından geçirtilerilerek pek belirtilmez. 14. yüzyıl boyunca ve 15. yüzyıl ortalarına kadar fetih savaşlarında esir edilenlerin, savaşdışı zamanlarda talancı akıncıların baskınlarında kaçırılan Hristiyan topluluklardan insanların beşte biri vergi olarak devlete (Farsça penc-ü yek'ten, pençik yasası) verilirken geriye kalanlar esir edene, talancılara köle olarak bırakılırdı. Bu insanlar ya satılır ya da cariyeye, köle hizmetçi olarak alıkonulurdu. Bu yasa toplumdaki köle kurumunu işlek tutan, ona süreklilik sağlayan çerçeveyi sağlardı. Ayrıca devlete yönetici ve yeniçeri olarak yetiştirilecek çocukları sağlayan devşirme kurumu da kölelik kurumundan çıkıp onun tarafından beslenmiştir. Osmanlı toplumunda yöneticilerin görkeminin, onların israf düzeninin, özel mülkiyetin, gizli özel mülk olan vakıf mülkiyetlerinin çoğunun (tekke, camii vb. dışındaki vakıfların) temelinde bu kurumlar da yatmaktadır.

ödeyen Bayındırlı Kara Yülük Osman, kendilerine saldıran Sivas askerlerine karşı bütün göçebe topluluklarıyla; sürüleri, köpekleriyle direnir ve saldırgan asker birliğini yok eder. Bu sürülerle birlikte dağlara kaçışlar, saklanmalar, göçler, savaşlar sonucu Burhaneddin'in beyliği dağıtılır ve Akkoyunlu boylarbirliği kurulur. Bayındırlıların başını çektiği bu boylarbirliğini Sivas'ta yok etmeye gelen Celayirlileri Schiltberger kölelik anılarında şöyle anlatır: “*Osman, Tatar Beyinin yaklaştığını haber alınca, bütün aşiretini alarak dağlara çekildi, ve orada yerleşti. Tatar Beyi şehrin [Sebastiya/Sivas] önüne ordugahını kurdu. (...) Osman kaçanları takip edip birçoklarını öldürdü, (...) Osman ve adamları elde ettiği hayvanlarla ve mallarla birlikte tekrar dağlara çekildi,*” (Schiltberger 1995: 55).

Türkmenler töreci bir yaklaşımla kişiyi, kişiliği yazılanın (kişi, kişilik yok) tersine hep kolladılar. Topluma doğrudan ve somut bir zarar vermeyen konularda kişilerin edimlerini hoş gördüler; gülüştüler. Bu ilişki ve işleyişin temelinde yatan anlayış “... o [kişi] kendi iradesini başkalarının iradelerine uydurmak mecburiyetinde idi ki, bu her nevi ahlakın birinci esasıdır.(...) menşeyini (...) cemiyetçiliğin zorunlu kıldığı karşılıklı yardımda aranmalıdır. (...) cemaatte her ferdin ihtiras ve arzuları (...) fertler arasında müsavat [eşitli]lüzumunu insanda doğurmamış olsaydı içtimai hayat sonsuz bir çarpışma halini alır ve nihayet cemiyet kendisi mahvolurdu,” (Kropotkin, age. s.73, 81) çözümlemesinde daha da belirginlik kazanır. Hatta alışılmadık davranışları yapanları “deli oğlan, deli kız, deli avrat, deli herif...” diye sevdiler. Onlara güldüler, gülümsediler. “Delilik” topluma hoşluk, sevinç, dolayısıyla sevgi katan, yaşamı renklendiren, akıcılaştıran, insanları eğlendiren bir sevecenlikti onlarca. Delilik topluluğun varlığını her koşulda sürdürmesini sağlayabilecek kişisel edimlerden de. “Onun [kişi ola-

rak] öğrendiği ilk esas kaide, kendine reva görmediği fiili başkası hakkında yapmamaktır. Bununla beraber bu fiilleri yapmağa kalkışanları da durdurmaktır. Sonra, şahsi 'ben'liğin cemaat benliği ile bir olduğu fikri doğmuştur,” (Kropotkin, age 85). Oğuzların suç karşısında kişilere, onların ait oldukları topluluğa uyguladıkları en anlamlı ve ağır yaptırım, toplumu ve kişiyi zarara uğratan, ona acı ve iç sızısı veren eylemleri (ırza geçme, cinsel saldırı/sarkıntılık, oğlancılık, dayak atma, çadır yakma, hırsızlık, hayvan öldürme, aşırı avlanma...) “düşkünlük” sayıp topluluk insanlarının düşkünle her tür ilişkiyi kesmesiydi. Düşkünle topluluğun aldığı karara rağmen konuşan, yardımlaşan, ilişkisini kesmeyen onun eyleminin taraftarı, ortağı sayılırdı. Düşkünlük yaptırımını doğuracak eylemleri düşünmek bile (gönül çepelliği) insan ve topluluk düşmanlığının bir belirtisi sayılırdı. Toplum ve devlet savunucularının bu yaklaşımda elbet bir “düşünceyi suç sayma” edimi bulmaları kolaydır. Evet, başkasına ve topluluğa zarar verecek bir düşünce önsuç sayılabilir. Burada temel sorun böyle bir önsuça uygulanacak yaptırım ya da ceza olabilir. Düşkün kişi ve alttopluluklar –soy, sülale– bu edilgen yadsıyıcı ama etkili davranışlara, tutumlara dayanamayıp topluluğu ya da yurdu terk etmek ya da topluluğu bir daha böylesi davranışlarda bulunmayacağına inandırarak bir kurbanla/toplu yemekle bağış dilemek zorunda kalırdı.

“... *Pes Kazılık Koca oğlu Yegenek, ... eydür: ‘Yücelerden yücesin, /Kimse bilmez necesin,/Aziz Tangrı./.../ Ademe sen tac urdun,/ Şeytana lanet kıldun,/ Bir suçtan ötüri dergahdan sürdün./...’* (Tezcan/Boeschoten 2001) bu anlayış sürgünün ilki –archetype– değil midir? Bu anlatım sürmenin, sürgüne göndermenin o toplumca bilindiğini göstermez mi? Kınık boyunun –bir topluluğu, bir parçası?– 10. Yüzyılın son çeyreğinde Oğuzlardan ayrılarak Hazarlara katıldığı bilinir. Kınık topluluğu Hazar

devletinde paralı askerlik yaparken çıkan bir kavgadan sonra Seyhun'un ortaakırlarındaki şehirlerin yakınlarında kalabilmek için, oradaki devlet yöneticilerinin – emirlik– dinine, İslam'ın Hanefi mezhebine girdiler. Kınık beylerinin bu yaklaşımı Hazar devletinde de göstermiş olduklarına ilişkin tezler bulunuyor. Hazar devleti yöneticileri –hanedan ve üst bürokrasi– Musevi dini izleyicileri idi. Selçuk Bey'in bütün oğullarının isimleri İsrail, Musa, Mikail, Yusuf, Yunus gibi Musevi isimleridir. Bu isimler İslam'ın denetlediği coğrafyalara göç edildiğinde Muhammed, Ebul–Fevaris, Ebu Süleyman Davud, Ebu Talib vb. ekler almıştır. İran ve Rum'da devletleşince de Gıyaseddin, Rükneddin, İzzeddin, Mesud vd. isimler alınır verilir.

“Dindışı” Topluluklar

Samanoğulları devleti topraklarında Karahanlı devletini doğuran ayrışmaların bir yönü de Hanefilik ile Şiilik içindeki toplumsal hareketler ve bunların çekişmesidir. Tarihçilerin kendi inançları ve ideolojileri yüzünden bahsetmedikleri bu bölgedeki Şii etkiler hatta Şiilik içinde sayılan ama gerek dinsel inançları gerekse toplumsal siyasal görüşleri açısından halk sınıflarının çıkarlarını savunan Karmatilik 10. Yy.da Azerbaycan, Deylem, Horasan, Ceyhunötesi, Harezm, Herat çevresinde oldukça yaygındır. Yine dinsel siyasal akımlardan Hürremcilik, Sinbadcılık, Batnilik, onun bir kolu olan İsmaililik... bu bölgelerde halkın içinde derin kökleri olan hareketlerdir. Hareketlerdir çünkü dinsel, toplumsal, siyasal, düşünsel yönleri kaynaşarak bir hareket olmuştur. Bu yaygınlığın temeli Emevilerle Abbasoğulları arasındaki iktidar savaşlarında yukarıda adı geçen coğrafyalarda doğan ve güçlenen Emevi karşıtlığıdır. Elbette Emevi karşıtlığı Şam'dan Irak'a, Yemen'den Mağrip coğrafyasına dek etkiliydi. 8. yy.ın ortalarından itibaren Ebu Müslim'in

önderliğinde gerçekleşen savaşlarla iktidara getirilen Abbasoğulları hanedanlığı en başta Ebu Müslim'i öldürünce (755) uyguladığı siyasetlerle halkın sorunlarına sırt çevirip bunlara ek uygulamalardan biri olarak Cafer Sadıkoğlu İmam Musa Kazım'ı tutuklayınca halk bu sefer de Mazdekçilerden Hürremcilere, Şiilerden Batınilere kadar bütün renkleriyle Abbasoğulları iktidarına karşı savaşılmaya başlamıştır. Bu bölgeler dinsel, toplumsal, siyasal isyanların birbirini izlediği mekanlardır. Samanoğulları devletinin 10. Yy.ın başında topraklarındaki bu Şii kökenli hareketlerin etkisinde kalarak –bu bir yönüyle de Azerbaycan'dan Buhara'ya Güneyde Herat, Gur, Garca çizgisine kadar yaşayan halkların Şiiliğin bir kolunu izler olmasıyla da doğrudan ilgilidir– 907'den itibaren Sultan Nasr bin Ahmed'le Batınilığı seçip izlemesini gündeme getirdi.

Bu –Şii– yaygınlık daha sonra kurulan Karahanlı devletinin ve kuruluşu kadar “kafir” olan “toplumunun” –Karluk, Çiğil, Yağma Tutsi [?] Türkleri– bir destanında açıktır. *“Buğra Han pek çok mucize sonucunda doğmuştur (deprem, çok sayıda su kaynağının fışkırması, bahçelerin ve çayırların çiçek açması). İslam dinine geçeceğini öncesinden bilen kahinler onu öldürmek ister. Annesi kurtarır. Oniki yaşına geldiğinde kırk arkadaşıyla ava gider. Bir tavşanı kovalarken kaybolur. Tavşan yaşlı bir adama dönüşür ve ona İslam dinine geçmesini önerir. O sıralarda Kaşgar prensi Harun Buğra Han'dır (bu bizde belli bir kuşku uyandırıyor, çünkü Harun Müslüman adıdır). Bu han, annesiyle beş yıl önce evlenen amcasıdır ve Satuk Buğra'yı atalarının dinine dönmeye zorlar. Amcası birden bir mucize sonucu ölür (toprak yutar) ve Satuk han olur. Doksanaltı yaşına kadar hükümdarlık yapar. Dört oğlu ve dört kızı olur. Müslüman adı taşıyan bu dört çocuk hakkında hiçbir bilimiz yoktur. Kızlarının ikincisi Ala Nur, 'Kırmızı Işık' adını taşır ve ağzına bir*

ışık damlası akıtan melek Cebrail onu ziyaret eder. Dokuz ay sonra bir erkek çocuk doğurur. Danışılan ‘bilgeler ve alimler’ bu çocuğun Ali’nin oğlu olduğunu söylerler ve çocuğa Seyid Ali Arslan Han adını verirler. – Grenard, ‘La légende de Satok Boghra Khan et l’histoire, JA, 1900, s. 9–11–’”(Roux 2005: 333, 334.) Esasen hanedanlığın iki kolundan biri olan Arslanlar – diğer kol Buğralar/Develerdi– destanın işaret ettiği ışıktan=nurdan olma kökenleriyle de kutsal, meşrudurlar ve hanlıkları dayandıkları topluluklar tarafından da benimsenmiştir. (Divitçioğlu 2001: 152–167; Barthold 1927: 67–71.) Açıkça Karahanlıların Aslan yönetici soylarının –sülale– Şiiliğinden bahseden Roux “*Şii olduklarını düşündüğümüz bu insanların Ali adını anmaları, Ali’nin günlük yaşamda ‘Allah’ın Arslanı’ olarak adlandırılmasından kaynaklanmaktadır, ama bu geç dönemle ilgili bir açıklamadır. Daha sonraki dönemlerde Müslüman Türklerde ‘arslan’ adı yaygın olarak kullanılmış, buna karşın deve adı giderek daha az kullanılır olmuştur.*” (Roux 2005, s. 334) demektedir.

Karahanlı toplumunda görüldüğü gibi Arapların Asya içlerindeki fetihleri gerek Türkler gerekse Oğuzlarda büyük, derin sarsıntılara neden oldu. Arap devletinin egemenliği altında yaşarken iki etniden topluluklar da dünyanın diğer coğrafyalarında sıklıkla rastlandığı gibi Emevi ve daha sonra Abbasi dönemlerinde hep siyasi muhalefeti desteklediler. Bu tavır elbette daha sonra devlet yöneticisi olmuş ya da devlet kurmuş “hanedanlar” için geçerli olamaz. İslam imparatorluğu coğrafyasında devlet olmak, devleti yöneten hanedanı oluşturmak öncelikle Bağdad sarayı tarafından onaylanmak şartına bağlıydı.

Fakat 19. Yüzyıldan itibaren “halk” diye andığımız Oğuz topluluklarının yaşamlarında siyaset olarak muhaliflik, dinsel olarak “İslam cılası” denilen aslında Şii bir

görüntü altında yaşanan değişik yorumlarıyla Göktanrı-
cılıktır. 8. Yüzyılın ortalarına kadar Emevilere karşı, da-
ha sonra Abbasilere karşı savaşan bütün güçler İranın,
Horasan'ın, Harezmi ve Ceyhunötesinin muhalifleri ve
Şii Müslüman görünen Türk, Türkmen, Fars, Arap...
halklarıdır. Ebu Müslim Destanı bu siyasal ve dinsel du-
rumun, konumun ve ruh halinin bir yansımasıdır.

Devletçi tarihçilerin değinmek istemedikleri Oğuzla-
rın dinsel etkilenmelerinin Emevi ve Abbasi hanedanları
zamanında hep Şiilik akımları altında olduğudur. İslam
imparatorluğu içinde Oğuz coğrafyası Müslümanlaşmaya
başladığında önce İran coğrafyasından ve onların Şiili-
ğinden etkilenmiştir. İmparatorluğa bağlı Samanoğulları,
Karahanlılar, Buhara Hanlığı, Gazneliler... gibi devletle-
rin hanedanları elbette bağlı olduğu imparatorluğun dini-
ni, mezhebini taşıyacaktır. Bu tabi halklar için geçerli
sayılamaz. Emevilere karşı İran, Horasan, Ceyhunötesi
halk hareketleri Şiilik tarafından şekillendirilmiş ve ikti-
dar Abbasilere sunulmuştur. Oğuzların dağılan boylarbir-
liğinden artakalan toplulukların destanlarında, hikayele-
rinde bu Şii Müslümanlığı etkileri çok açık olarak görü-
lür: “*Şah Merdan Ali-nün Düldülinün eyeri ağaç,/Zu'l-
fıkarun kınıla kabzası ağaç,/Şah Hasanıla Hüseyinün be-
şiği ağaç,/...* (Tezcan– Boescheten 2001.)

Dukakoğlu Selçuk Bey'in yanındaki topluluk Hazar
devletinden sonra Karahanlılara, Gaznelilere, değişik
emirliklere asker (gulam, yanaşma) oldular. En sonunda
da bölgelerindeki gelişmeleri iyi değerlendirip Gaznelile-
rin sanına, yerine, Abbasi Halife/hükümdarları arasındaki
Şiilik ile Hanefilik çekişmesinde Hanefi Abbasi devleti-
nin koruyuculuğuna soyunarak bölge siyasetine, mal da-
var dünyasından mülklerin nizamının malikliğine erişti-
ler. Bu süreçte ne zaman Gazneliler, Karahanlılar, Buha-
ra emirliği... tarafından sıkıştırılırsalar dağılmış Hazarötesi
Oğuz topluluklarını yanlarında yardımcı buldular.

Oğuzlar dinlerini, dillerini, törelerini, sanatlarını, kültürlerini zor ama mutlu yaşamlarının birer ögesi bilip bunların kendilerine tebaası oldukları devletlerce yasaklanmasına rağmen gizlice yaşadılar. Bunları topluluğa öğreten, topluluğun sürekliliğini sağlayan kişileri ululadılar; göksel=göğe ait saydılar. Dede Korkut, Aslan Baba, Yesili Ahmet Ata, Baba İlyas, Barak Baba, Bektaş Baba¹²... Onları sevdikleri için saydılar; saydıkları için daha çok sevdiler. Çünkü insan “*ihtiyacın eseri değil, arzunun eseridir.*” (Bachelard 1946.)

Oğuzların Tanrısı sevginin en büyük kaynağı idi. Tanrı her şeye rağmen onları seven idi. “*Gul gusur işler mevla bağışlar*” (Pir Sultan) idi. İnsanın tek sürekli yardımcısıydı Tanrı. İnsanı yerüstüne, suya, yeraltına ve göğe karşı koruyandı. Tanrı, insanları koruyacak ruhları dağa, taşta, ağaca, ırmağa, çadırın kapısına, garip bir yolcuya, bir düşküne, ak saçlı birine verendi. Hızır’ı darda kalan canlılara yardım için yaratmıştı o. Çağrılan her yerde hazır olardı Hızır. Onun için Türkmenlerde bütün ruhlara teşekkür minnet adakları adanır, yıl gurbanları kesilirdi. Etli bir yemek durup dururken yenemezdi. Bir hayvan eti için öldürülemezdi. Sadece “gurban” edilebilirdi. Adak için bütün topluluk bir araya getirilirdi. Atalar, babalar, dedeler dua –hayırlı– ederek hayır himmet isteyerek ilk lokmayı alır, topluluk ondan sonra yemeye başlardı. Topluluk üyeleri başta dede/ulu olmak üzere kurban sahibine, çocuklarına “lokma” verirlerdi. Dedenin işaretile lokma sofrası başparmak ile işaretparmağı arasında tutularak dedenin duasına “Bir Tanrı (Allah Allah!)” dilekleriyle katılıp biraz daha yemek isteyenler sofrada kalırdı. Gurban edilen hayvanın “*tekrar yaşayabilme koşul-*

¹² İlginçtir “aranılanın hacda olmadığı” söyledikleri uluyu bugün gerçekte “hacca” göndermek kimilerince bir çelişki sayılmıyor.

larını ortadan kaldırmamak için”¹³ kemikleri hayırlılarla el ayak değmeyecek yerlere gömülürdü.

Ölüm geçici, ansal, süreli bir olguydu; aslolan yaşamdı. Ölüm yalnızca yeniden hayata gelmek için bir zorunluluktur. Onun için doğan bebeklere ölen ataların, ebelelerin adları vurulurdu. “Ad verme ve ad kaldırma gurbanı” kesilirdi. Çocukları olmayan aileler dağlara, türbelere, ulu ağaçlara, ırmaklara adaklar adarlardı. Eğer çocuk adakla doğarsa, çocuğa adak adananın adı ya da onu anıştıran bir ad verilirdi. Karataş, Aktaş, Akdağ, Irmak, Deniz... Hakverdi, Allahverdi, Hızır, Şahverdi, Veli, Bektaş, İlyas, İshak, Barak, Burak, Saltık, Emre, Sultan, Arap, Battal, Hüseyin Gazi, Seyit, İmmi, İmmihan...

Bunlardan dolayı Türkmenler vardıkları ellere kendiliğinden bir adlandırmayla damgalarını vurdular. “Yetmiş iki halk”a eşitlikçi bir anlayışla bakarken kendilerini unutmadılar. Oğuzlarda ne Çinli Göğün Oğullarına özenen bir insana, ne Arap’ın Halifelerine, Sasanilerin Şahlarına, ne Bizans’ın İmparatorlarına ne de Türklerin Kaan/Hakanlarına... özenen bir insana rastlanır. Bu anlayıştaki insanlar kendi “devletsiz toplum” örgütlenmelerinden hoşnut olmalılar. Kendi dillerini kutladılar, kendilerinin Tanrısını sevdiler, tapındılar. Yıkılan devletlerdi, sitelerdi, polislerdi, medeniyetlerdi, “uygurluk”lardı; ama onların “sivil –gara, sırtı boz–” toplulukları her koşulda

¹³ Kurban kemikleriyle ilgili ısrarla bu yorum getirilir. Köprülü, İnan, Eliade... bunu bilebilmek pek mümkün görünmüyor. Sadece bazı Anadolu masallarında ve Hacı Bektaş Velayetnamesinde kurbanların kemikleri bir araya getirilerek onların diriltildiği motifi var. Aynı motif Sultan Sohak’la ilgili Ehli Hakların anlatılarında da bulunuyor. Alevi topluluklarda kurbanın kemiği, kanı, siniri... kutsal sayıldığından canlılar tarafından ayakaltına alınmaması için gömülür görünüyor.

yaşamının bir yolunu buldu. Adlandırılmaları dalaşmak istemedikleri devletli toplumlarda Selçuklu idi, Harezmsah idi, Osmanlı idi, Türk idi...

Tarihte siyasi/devlet örgütlenmelerinin sürekliliği olan bir kavim –etnik, halk, volk?– yoktur. 19. yüzyıldan başlayarak Ulusçu tarihçilerin önde gelen tutkusu tek etnik bir devlet tarihi yazmaktır. Böyle olunca Germen kavimlerinden Alman devletleri arka arkaya çıkar; Türk kavimlerinden 16 (?) devlet çıktığı gibi. Devlet örgütünün olmadığı yerlerde, zaman dilimlerinde de devletler bu sürekliliği sağlamak için icat edilir: Oğuz Yabgu devleti... Ama bu süreklilik en azından uzun tarihsel dönemleri kapsayan bir süreklilik olarak topluluk örgütlerini gösteriyor. Devletin topluluk dağıtıcı doğasına rağmen değişerek, küçülerek, yeni güçbirlikleri oluşturarak, yeni koşullarda da yaşatılan topluluklar/etnikler bu sürekliliğin bir yolunu bulmuş görünüyor. Bir dünya görüşü, bir insan anlayışı, bir topluluk anlayışı, bir dil, bir din, bir töre ve kültür... bu sürekliliği var kılan öğeler. Bunları dünyanın Oğuzları, bugünün Türkmenlerinden artakalan köy, kent topluluklarında canlı olarak hala görebiliyoruz.

Oğuzlar kendilerini Oğuz adıyla adlandırdı. “*Orta Çağ kaynaklarında, henüz Müslüman olmuş veya Müslüman olmayan göçebe Türk[?] nüfusa Türkmen adı veriliyor...*” (Melikoff 1994.) Türkmenlik ise içlerinde Melikoff’un rivayeti de olmak üzere yüzlerce tezin kalabalığından kurtulup Anadolu’da Oğuzların¹⁴ yeni adı oldu.

Oğuzlar 10. yüzyıldan çok önce göçebe bir yaşam içindeydiler. İbni Fadlan başta diğer Arap gezginlerinin

¹⁴ Aynı ad günümüzde birçok coğrafyada kullanılmaktadır. En azından açıktan açığa kendilerini Türkmen olarak adlandıran Türkmenistan halkı var. Türkiye’de Türkmen olmak zor. Bazı bölgelerde (Güney Marmara, Ege, Batı Akdeniz) Türkmen olmak alevi dinli olmakla özdeşleniyor.

anlattıklarından anlaşıldığı üzere, Seyhun ırmağının orta ve aşağı akarlarının iki yakasında, Aral gölünün Güneydoğu, Doğu bölgelerinde birçok yerde kışlıyor, baharla birlikte daha yüksek yerlerdeki yazlaklarına hareket ediyorlardı. Aral çevresi, Üstyurt, Mangışlak, Kuzeydoğu Hazar yaylaları, daha sonraki yıllarda dönem dönem Güney Hazar, Ceyhun'un aşağı akarları Oğuzların göçebe olarak yaşadıkları yerlerdi. Hududü'l-Alem Oğuzlara diğer Arap kaynaklarına göre daha belirgin bir yurt çizer. *"Doğusu Ğuz Çölü ve Maveratünnehir şehirleri, güneyi aynı çölün bazı kısımları ve Hazar Denizi, batısı ve kuzeyi Atıl Nehri'dir. (...) Ğuzların şehirleri yoktur. Ancak hargahlara (büyük keçeden yapma çadır) sahip insanlar çoktur. Ğuzlar sürekli islam ülkeleri içinde akınlarda bulunurlar."* (Minorsky 1930/2008: 55.)

İstilacı devletlerin neden olduğu göç hareketlerinden etkilenerek Harezm, Dihistan, Kuzistan, Toharistan ve Horasan dışında Hazar'ın kuzey ve kuzeydoğusunda da göçebe bir yaşam sürdürdüler. Kendilerine saldırılmadığı, boybirliğini tehdit eden bir doğa felaketi, kıran, kıtlık olmadan el değiştirmeden yüzlerce yıl bu coğrafyalarda yaşadılar. Yaşamlarının tehlikeye düştüğü koşullarda, topluluksal varlıklarının devamı için çevre kentlere saldırıp –ılgar, yağma, talanla– geçimliklerini sağladılar. Onların bu yağmacılığı ve devletsizliği Hududü'l-Alem/Minorsky s.55'te açık seçiktir: *"Ğuzlar yol üzerindeki her yeri vurur, yağmalar ve mümkün olduğunca hızlı bir şekilde geriye çekilirler. Birbirleriyle anlaşamamaları sebebiyle [başıbozukluk?] kabilelerinin her birinin ayrı bir reisi [begler birliği] bulunmaktadır."*

Oğuzlarının yaşamlarının genel gidişatı "kendilerine yeten geçimlik bir ekonomi" idi. Geçimlik ekonomi bir kıtlık ekonomisi değildir. Göçebe üretim biçimi kesinlikle bir bolluk toplumu yaratıyor. Toplulukların kendi içlerinde ve topluluklarüstü –federasyon, konfederasyon

benzeri yapılar– örgütlenmelerinde dağılmaya yol açabilecek bir farklılaşmayı önlemek için üretim fazlalıklarını dayanışmacı ya da “karşılıklı yardımlaşma”yla diğer topluluklara aktarıyor ya da Dede Korkut Oğuznameleri’nin (Dresden nüshası) 12.sinde anlatıldığı gibi eritip mal mülk birikimini önlüyorlardı. “Üç Ok Boz ok yıgnak olsa Kazan evin yagmaladurıdı^[15]. Kazan gerü evin yagmalatdı. Amma Taş Oğuz bile bulunmadı, hemün İç Oğuz yagmaladı . Kaçan Kazan evin yagmalatsa helalinun elin alur taşra çıkardı, andan yağma eder[ler]idi...” (Tezcan/Boeschoten 2001.) Fakat çevrelerinde devletli toplumlar, onların “cihanın fethi” ülküleri; doğanın kuraklık, öldürücü soğuk ve hayvan kıranları vardı. Binit olarak atları her şeyden önce bu felaketleri aşıp hayatlarını sürdürmek için yetiştirip beslediler. Atlar bir savaş makinesiydi de. At Oğuzların gündelik yaşamında gerektiğinde onlara hız sağlayan, göçebe üretimden ticarete hayatın her alanında kolaylık sağlayan bir can yoldaşıydı.

Davarcılık –mal: sığır, at, deve; davar: koyun, keçi– onlar için geçimlik bir üretim biçimi idi. Herhangi bir nedenle bu dirlik bozulursa, Oğuzlar “ata binip atlanır” ve yağmaya çıkarlardı. Yağma, geçimlik ekonominin bozulduğu dönemlerde –kıtlık, kıran– hayatta kalmanın tek yoluydu.

Yine Arap coğrafyacılarından biliyoruz ki, “*Maveraünnehr halkının kuvvet ve kahramanlıklarına gelince; İslam dünyasında cihadtan onlardan daha çok nasibi olan bir bölge yoktur. Şöyle ki, bütün Maveraiünnehr Dar el-Harb’e yakındır. Harezm’den İsbicab’a kadarki yerler*

¹⁵ (Dipnot işareti benim.) Antropologların bir Kızılderili dilinden aldıkları “potlaç” kurumu burada “yağmalatma”dır. Yağma ise Oğuzların devletsiz dönemlerinde temel olarak kent ile bir nedenle kendilerine saldıran Hazar, Kıpçak, Peçenek gibi topluluklara yönelikti. Dede Korkud’un “it becene=Peçenek”leri gibi.

Oğuz cephesidir (hudududur)...” (İbn Havkal/ Şeşen 2001.) Oğuz “kafirleri” zaman zaman şehirlere saldırarak talan ederlerdi. Bu yüzden Müslüman Türklerin –Dar el İslam– savaş faaliyetlerinde her zaman hedef olarak Oğuzların oluşturduğu “Dar el Harb” bulunurdu. Oğuz topluluklarının yaşam mekanlarını, yaşam araçlarını, mallarını canlarını Samanoğullarına karşı savunma savaşlarında da atlar onların yardımcısıydı.

Oğuzlar hakkında anlatılanlar bir efsane değil. Değil ki, Oğuzlar 19. yüzyılın ortalarına kadar büyüklü küçüklü topluluklar olarak yaşadıkları Anadolu’da kendilerinin bir yere zorla yerleştirilmesine –oturaklığa, yatukluğa, medeniyete, uyгурlaşmaya, devletin reayası ve askeri olmaya, zorun çeşitli uygulamalarıyla camiye götürölüp ramazan boyunca oruç tutturulmaya¹⁶... en başta da bin yıllık özgürlükçü ve eşitlikçi bir yaşam tarzının bıraktırılmasına tek kelimeyle iskana– karşı direndiler. Onların geçimlik üretimlerinin kendi topluluklarına kazandırdığı maddi değerlerin, soyut değerlerin kapitalizmin emperyalizme evrildiği ve her şeyin pazar için, değişimdeğeri için üretildiği bir zamanda korunması gerektiği hususundaki bilinçleri, duyguları, inançları bugün geçkapitalizmin insanın yaşayabileceği bir topluluğu ve (avuıcı kadar bir) mekanı tüketmesine birkaç çeyrek yüzyıl kala daha da büyük bir “Değer” sayılmalı. Onların her tür egemenliğe, satmak için üretmeye, mal mülk biriktirmeye; “toplumun” içinde açlar ve toklar, özgürler ve esirler, gardiyanlar ve mahpuslar gibi ikiliklerin olmasına; ikilik kurulamadan düşünölememesine, eyleme geçilememesine (ah virgüllerin kallaş ayrılıkçılığı noktalı virgüllerin

¹⁶ Fetihle alınan geniş Osmanlı Hristiyan coğrafyasında istimalet (çıkır sağlayarak tavlama/Batı tarihçilerinin uzlaşma dedikleri) siyasetler ihtida/din değıştirerek Müslüman olma çok yaygınlaştı. Türkmenlerin payına ise bugün olduğu gibi hep kılıç ve ateş siyasetleri düşüyor.

sahte birlikçiliği) eskiden bir dağın sahibi olunabilmesine şaşırdıkları kadar bugün de bunlara şaşırdıklarına yüzlerce kanıt bulunuyor. Oğuzların torunları dinleri, inançları, gelenekleri, dilleri, sanatlarıyla bu kısır, parçalayıp bitirici ve bunaltıcı uygarlığın Türkiye’inde azımsanmayacak bir sayıda yaşamaya devam ediyorlar. Onların bütün insanlara ve insanlığa ders verme, bir şeyleri öğütme niyetleri hiç olmadı. Çünkü kendilerine ve diğer toplumlara bakışları eşitlikçiydi. Farklı olanların eşitliği ki bir dünyada bir aradalığı sağlardı. Sorunlarına buldukları çözümleri çareleri hep topluluksal¹⁷ ve yereldi. Ama başka topluluklar, devletler tarafından fethedilen topraklarının, sularının, denizlerinin, otlaklarının ve bunlar kadar önemli olan topluluk değerlerinin, iradelerinin ayaklar altına alınmasına seyirci kalamazlardı. Bundan dolayı savaştılar, kaçtılar göçtüler. Onlardan artakalan parçalanmış, dağılmış, yeniden yeniden toplanılıp oluşturulmuş topluluklar her tür iktidarın uzağında kaldılar hep. İktidar ve muktedir bir azınlık anlayışı olarak, Türkmen topluluklarının bütünsel bir anlayışla dokunan hayatına yabancıdır. Türkmenlerin dinleri, töreleri, geçimlerini üretme biçimleri, paylaşımları, tüketimleri, eşitlikçidir; bu demliktir (süresi değişen an). Toplulukçi ilişkilerdeki eşitlikçilik ve “karşılıklı yardımlaşma” farklılaşmayı, sınıflaşmayı engellediğinden devlet fikri böyle toplumlara hep yabancı gelmiştir.

Bazı Kaynaklar

Bachelard Gaston 1949/1995, Ateşin Psikanalizi, Bağlam y.

Barthold Vasili Viladimiroviç 1927/ 2004, Orta Asya Türk Tarihi –Dersleri–, Çağlar y.

¹⁷ Topluluksal yerine topluluk için denilebilir elbette. Kulağım alışına kadar her dilden isme “–sal, sel, sol” ilgi eki takmak gerek. Asli yerine asılsal, dünyevi yerine dünyasal, sportif yerine sporsal gibi...

- Carr E. H. 1961/2002, Tarih Nedir? İletişim y. Divitçioğlu Sencer 2000a, Kök Türkler, YKY — 2000b, Oğuz'dan Selçuklu'ya, YKY — 2001, Ortaçağ Türk Toplamları Hakkında, YKY.
- Golden Peter B. 2002, Türk Halkları Tarihine Giriş, KaraM y.
- Feyerabend 1991, Özgür Bir Toplumda Bilim, Ayrıntı y.
- İbn Fazlan 1995, Seyahatname, Bedir y.İbn Havkal/ (Şeşen Ramazan) 2001, İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler... TTK.
- Kropotkin Peter 1991, Etika, Kavram y. Kuhn Thomas 1962/1982, Bilimsel Devrimlerin Yapısı, Alan y.
- Lakatos Imre (Cemal Güzel)1970/1999, Çoğulculuğun Kuramcısı: Lakatos, Bilim ve Sanat y.
- Ligeti L. 1946/1998, Bilinmeyen İç Asya, TTK. Melikoff Irene 1994, Uyur İdik Uyardılar, Cem y.
- Roux Jean Paul 2001, Orta Asya Tarih ve Uygarlık, Kabalcı y. — 2002, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Kabalcı y. — 2005, Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar, Kabalcı y.
- Sahlins Marshall 1998, Tarih Adaları, Dost y.
- Sümer Faruk 1980, Oğuzlar (Türkmenler), Ana y. —1994, Eski Türklerde Şehircilik, TTK.—1999a, Oğuzlar (Türkmenler), TDAV y. —1999b, Safevi Devletinin Kuruluşu..., TTK.
- Şeref Han 1990, Şerefname, Hasat y.
- Tezcan Semih, Boeschoten Hendrik 2001, Dedekorkut Oğuznameleri, YKY.
- Vasary Istvan 2008, Kumanlar ve Tatarlar, YKY.

≈